

залишався вкрай незначним, а на одного представника чорного духовенства приходилось православного населення в 3,7 рази більше, ніж у середньому по імперії. Стан чернецтва виступав своєрідним лакмусовим папером духовної ситуації в краї. Єпархіальній владі доводилось діяти в умовах, коли державна політика мала акцентованість на обмеження чисельності чорного духовенства, але в той же час не могла допустити руйнації цієї ланки церковного устрою, на яку покладались важливі функції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Прошин Г.Г. Черное воинство: Русский православный монастырь. Легенда и быль. — 2-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1988. — 351 с.
2. Римский С.В. Православная церковь и государство в XIX веке. Донская епархия: от прошлого к настоящему. — Ростов н/Д: Ростовское книжное издательство (Росиздат), 1998. — 336 с.
3. Православна церква на півдні України (1775 – 1781) / Упорядник І. Лиман // Джерела з історії Південної України. Том 4. — Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 2004. — 560 с.
4. Ногачевский Н.Ф. Григориевский Бизюков монастырь Херсонской епархии. — Одесса: тип. Е. Фесенко, 1894. — 83 с.
5. Серафима. Молитвенные лампы. История Одесских монастырей. — Одесса: Свято-Архангело-Михайловский монастырь, 1996. — 192 с.
6. Панагия или Успенский Бахчисарайский в Крыму скит // Крымский Афон (Бахчисарайский Успенский монастырь в исторических описаниях). — Симферополь, 1995.
7. Тур В.Г. Крымские православные монастыри XIX – начала XX века: История. Правовое положение. — Симферополь: Изд-во „Таврия-Плюс”, 1998. — 154 с.
8. Барсов Н. Материалы для биографии Иннокентия Борисова... — Вып. I. — 1884.
9. РДА. — Ф. 796. — Оп. 56. — Спр. 436.
10. Извлечение из отчета по ведомству духовных дел православного исповедания за 1836 год. — СПб., 1837.
11. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. — К.: Либідь, 1994.
12. ПСЗРИ. — Собр. I. — Т. XX.
13. ПСЗРИ. — Собр. I. — Т. XXVIII.
14. ПСЗРИ. — Собр. I. — Т. XXXII.
15. ПСЗРИ. — Собр. I. — Т. XXXIV.
16. ПСЗРИ. — Собр. I. — Т. XXXVIII
17. ПСЗРИ. — Собр. II. — Т. VI. — Отд. II.
18. ПСЗРИ. — Собр. II. — Т. VII.
19. ПСЗРИ. — Собр. II. — Т. IX. — Отд. I.

В.М. КОНСТАНТИНОВА

ОСНОВНІ АРХІВНІ ЗБРАННЯ ДОКУМЕНТІВ З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі розвитку історичної науки особливого значення набуває вивчення проблем історичної урбаністики та джерелознавства. Першим етапом історичних та джерелознавчих студій є проведення суцільної джерелознавчої євристики. Мета статті полягає у вивченні питання місцезнаходження корпусу писемних пам'яток з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX.

Орієнтири для дослідження питання визначили праці присвячені історії південного регіону (А. Скальковського, Д. Яворницького, Я. Новицького, Г. Швидько, В. Пірка, А. Бойка, І. Лимана та інших).

Основний корпус документів із соціально-економічної історії південноукраїнських міст останньої чверті XVIII ст. – середини XIX ст. зосереджений у Центральному державному історичному архіві України в місті Києві (ЦДІАК України), Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (ІР НБУ), Державному архіві при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (ДААРК), в державних архівах Херсонської, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької областей та міста Севастополя, Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького, Російському державному архіві давніх актів (РДАДА), Російському державному військово-історичному архіві (РДВІА), Російському державному історичному архіві (РДІА м. Санкт-Петербург).

У ЦДІАК України документи з соціально-економічного розвитку міст регіону останньої чверті XVIII ст. – середини XIX ст. зберігаються в шести фондах. У фондах Новоросійської губернської канцелярії (Ф. 1820) та Новоросійського губернського правління (Ф. 1939) знаходяться лише п'ять справ, що мають відношення до теми дослідження. У фондах Катеринославського губернського магістрату (Ф. 740) та Катеринославського міського магістрату (Ф. 1585) містяться переважно матеріали судових справ. Виключення становлять лише три справи справочинного характеру. Фонд Ольгопольської ратуші (Ф. 940) складається зі ста вісімдесяти справ, більшість з яких містять матеріали про запис до соціальних груп населення міста. У фонді Кіно-мікро-фото документів (Ф. 11) маємо значну колекцію документальних матеріалів, яка утворилась у процесі підготовки "Історії міст і сіл Української РСР". Серед справ фонду виділяються: 1) звіти губернаторів; 2) описи губерній кінця XVIII століття; 3) межові книги.

Значна кількість документів зосереджена у зібраннях ІР НБУ. Перш за все — це матеріали фондів Одеського товариства історії та старожитностей (Ф. V), Історичних матеріалів (Ф. II), Фортеці святої Єлизавети (Ф. IX), Н. Полонської-Василенко (Ф. 42) та Я. Новицького (Ф. 202).

Серед матеріалів фонду Одеського товариства історії та старожитностей особливу цінність становлять описи фортець Дніпровської лінії кінця 70-х – початку 80-х років XVIII століття, описи міст Азовської губернії, камеральний опис Криму 1798 року, відомості про історію міст 1738 – 1799 років, документи про пільги портовим містам Одесі та Феодосії, а також колекція матеріалів похідної канцелярії Г. Потьомкіна. Частина цих документів була опублікована на сторінках "Записок Одеського товариства історії та старожитностей".

Справи Олександрівської ратуші, які зосереджені у фонді Історичних матеріалів Інституту Рукопису становлять унікальне та найбільш повне зібрання документів органів міського самоврядування, що збереглися. Вони дозволяють реконструювати систему справочинства ратуші та напрямки потоків документів, дослідити торгівлю та промисловість міста. Цінність представляє звітна документація ратуші, що складалась на вимогу казенної палати, генерал-губернатора та його канцелярії. Це, зокрема, відомості про ярмарки, промислові заклади, населення; щорічний розпис доходів та розходів міста. Справи про оселення в невеликих містах Катеринославської губернії втікачів, колодників, іноземців, військових, що відкладались впродовж першої половини XIX століття, допомагають з'ясувати деякі особливості урядової політики по відношенню до міст.

Документи фонду Фортеці святої Єлизавети з проблематики, яка нами досліджується, за походженням становлять дві групи: а) сенатські укази, ордери й промеморії; б) рапорти та звіти комендантів фортеці про цивільні справи. Перша група документів значно переважає останню.

Оригінали багатьох документів з історії південноукраїнських міст зберігаються у фонді Н. Полонської-Василенко, які у 20-х роках XX століття були передані Н. Полонській-Василенко з Дніпропетровського крайового архіву. На особливу увагу заслуговують матеріали, що стосуються адміністративного устрою Таврійської області у 1784 році та накази Катерини II з питань організації фабрик і заводів у містах південного краю.

Автографи нотаток з історії Нікополя, бібліографічні нотатки з історії Катеринослава та історії Олександрівська знаходяться в особистій колекції документів Я. Новицького. Вони дозволяють реконструювати розвиток регіональних історичних студій початку ХХ століття, з'ясувати методи роботи автора з джерелами та рівень його обізнаності в історіографії питання.

Зібрання ДААРК представлені документами фондів Таврійського обласного правління (Ф. 799), Катеринославського й Таврійського обласного генерал-губернатора (Ф. 801), Таврійського губернського правління (Ф. 27), канцелярії Таврійського губернатора (Ф. 26), канцелярії Феодосійського градоначальника (Ф. 45), канцелярії Керч-Єникальського градоначальника (Ф. 162), Левкопольського повітового казначейства (Ф. 739), Бахчисарайської міської думи (Ф. 489), Карасубазарської міської думи (Ф. 169), Сімферопольської міської думи (Ф. 183), Феодосійської міської думи (Ф. 246), Ремісницької управи (Ф. 59), Карасубазарської міської ратуші (Ф. 65), Старо-Кримської міської ратуші (Ф. 67), Таврійської губернської вченої архівної комісії (Ф. 161) та матеріалами фонду В. Попова (Ф. 535).

Серед матеріалів фонду Таврійського обласного правління знаходяться справи на право отримання статусу мешканців міст, ревізькі сказки мешканців м. Бахчисарая.

Фонди Катеринославського й Таврійського генерал-губернатора, Таврійського губернського правління, канцелярій Таврійського губернатора, Феодосійського та Керч-Єникальського градоначальників представлені законодавчими та актовими документами, що стосуються розвитку торгівлі, промисловості, відкриття органів міського самоврядування, запису до різних верств міського населення. Матеріали фондів містять і обліково-статистичні документи, зокрема відомості стосовно Феодосії, Керчі та Єникале.

Для реконструкції діяльності органів самоврядування міст у справах господарського розвитку представляють значну цінність матеріали фондів самих міських органів самоврядування — дум і ратуш. За тематикою, інформативністю та походженням документи фондів складають шість груп: а) журнали засідань; б) постанови; в) книги вхідних документів; г) книги вихідних документів; д) звітна документація; ж) прохання різних осіб про запис до верств; з) протоколи засідань. Найбільшу кількість документів складають перші дві групи.

У фонді Ремісницької управи з 5669 справ питань соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст останньої чверті ХVIII – середини ХІХ століття стосуються лише три, в яких містяться матеріали про діяльність цехів у регіоні.

Матеріали фонду В. Попова вміщують, зокрема, програми топографічних описів, відомості стосовно населення Таврійської губернії, документи, які мають відношення до Катеринославської суконної фабрики.

В основу фондів Державного архіву Херсонської області (ДАХО) були покладені архівні зібрання скасованих після 1917 року державних установ губернського міста Херсона. Матеріали з соціально-економічної історії південноукраїнських міст відкладались, переважно, у семи фондах. Найбільшим зібранням є фонд Херсонської (Новоросійської) губернської креслярні, у якому налічується 2966 одиниць збереження (Ф. 14). З них 146 справ безпосередньо стосується соціально-економічного розвитку міст. У фонді зосереджені справи Новоросійської межової експедиції, Катеринославського губернського землеміра, Катеринославської та Вознесенської межових експедицій.

Ці документи можна поділити на десять груп: а) міжвідомче листування Міністерств внутрішніх справ і юстиції, Сенату стосовно відкриття та діяльності органів міського самоврядування; б) укази Новоросійської губернської канцелярії; в) укази намісницьких правлінь; г) укази губернських правлінь; д) журнали вхідної та вихідної документації губернської креслярні; е) ордери та рапорти землемірів; ж) межові книги земельних дач міст; з) звіти про роботу землемірів; і) листування повітового землеміра; к) копії купчих на міську землю.

Повнота збереженості фонду обумовлена відношенням влади до питання власності на землю. На сьогодні зібрання є єдиним за представництвом та інформативними можливостями комплексом документів, який надає можливість реконструювати механізм оформлення

міської земельної власності. Найбільшу цінність представляють справи про діяльність повітових землемірів.

Документи, пов'язані із регулюванням прав землеволодіння та землекористування, з оформленням права приватної власності мешканців міст, знаходяться й у фонді Херсонської губернської палати цивільного суду (Ф. 191). Ці документи поділяються на такі групи: а) рапорти про розгляд приватних скарг мешканців; б) купчі; в) залогові свідоцтва; г) доручення на право ведення торговельних справ; д) книги реєстрації купчих, залогових свідоцтв тощо.

Досліджуваного періоду й тематики стосуються вісім справ фонду Херсонської казенної палати (Ф. 22), десять справ фонду Херсонської губернської палати державного майна (Ф. 300). З п'ятдесяти шести справ фонду Херсонського губернського правління (Ф. 3) питань соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст 1775 – 1853 років стосується п'ять. Великий інтерес представляє справа “Про заснування, роботу та ліквідацію суконної фабрики міста Херсона” 1840 року, яка дозволяє визначити причини занепаду казенних підприємств Півдня. Проблем соціально-економічного розвитку міст регіону стосується лише чотири справи фонду канцелярії Херсонського губернатора (Ф. 1) та три справи фонду Херсонського повітового казначейства (Ф. 314).

З 20-х років XIX століття в центрі Новоросійського генерал-губернаторства — Одесі, зосереджувалась справочинна документація місцевих державних установ. Фонди більшості з них стали основою Державного архіву Одеської області (ДАОО). Саме цим обумовлена наявність в архівосховищі представницької джерельної бази з соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст. Переважна більшість цих документів хронологічно відносяться до першої половини XIX століття. Справи 1795 року – першої половини XIX століття наявні у фондах Управління Новоросійського та Азовського генерал-губернатора (Ф. 1), Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора (Ф. 2), Головного статистичного комітету Новоросійського краю (Ф. 3), Одеської міської думи (Ф. 4), Одеського міського магістрату (Ф. 17), фондах А. Скальковського (Ф. 147) та М. Мурзакевича (Ф. 148).

Матеріали фондів органів міського самоврядування складовими мають: а) прохання осіб про запис до різних верств міста; б) списки купців, які об'явили капітали; в) списки цехових; г) журнали засідань; д) журнали постанов; е) ревізькі сказки; ж) міжвідомче листування; з) відомості доходів та розходів по місту. Найбільшу кількість становлять справи першої групи.

Справи фондів генерал-губернаторів стосуються: а) будівництва міст; б) купецьких справ; в) торгівлі; г) промисловості. Документи з історії появи міст представлені указами вищих органів державної влади про надання особливих пільг містам, указами та постановами губернських правлінь про відкриття ярмарків та налагодження торгівлі. Купецькі справи представлені переважно записами іноземців до гільдійського купецтва.

У колекціях фондів А. Скальковського та М. Мурзакевича цінними для вивчення соціально-економічної історії південноукраїнських міст є підготовчі матеріали досліджень та рукопис “Списку міст та повітів колишньої Азовської губернії”.

Вигідно відрізняються від архівів інших колишніх повітових центрів зібрання Державного архіву Миколаївської області (ДАМО). Вони представлені документами Канцелярії Миколаївського військового губернатора (Ф. 230), Канцелярії будівництва міста Миколаєва (Ф. 243), Херсонської межової канцелярії (Ф. 335), Вознесенського губернського магістрату (Ф. 415), Миколаївського міського магістрату (Ф. 280), Миколаївської міської думи (Ф. 222), Очаківської міської ратуші (Ф. 119), Миколаївської ремісницької управи (Ф. 221), Миколаївської редакційної колегії тому “Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область” (Ф. Р 2878) та особистого фонду Ю. Крючкова (Ф. Р 5858).

Фонд Канцелярії Миколаївського військового губернатора налічує 11930 справ, переважна більшість з яких стосується 1775 – 1853 років. За інформативними можливостями та походженням цей комплекс поділяється на шість груп: а) формуляри чиновників; б) рішення та пропозиції Херсонського губернського правління; в) розпорядження Міністерства внутрішніх справ та Військового відомства; г) доповідні документи органів самоврядування Миколаєва та Севастополя; д) справи стосовно міської земельної власності; е) листування

військового губернатора з Військовим міністерством та Міністерством внутрішніх справ, Херсонським губернським правлінням, органами самоврядування, поліцією тощо.

Фонд Канцелярії будівництва міста Миколаєва представлений 139 справами, які охоплюють 1795 – 1797 роки. Вони стосуються оформлення підрядів на будівництво, описів міста, справ про поселення колодників, матросів, солдатів, селян, втікачів.

У фонді Херсонської межової канцелярії зберігаються тридцять межових книг міст Миколаєва, Нової Одеси та Очакова.

Фонди органів міського самоврядування мають у своєму складі: а) прохання осіб про запис до різних верств міста; б) списки купців, які об'явили капітали; в) ревізькі сказки; г) міжвідомче листування; д) фінансову документацію; є) торговельні справи міст; ж) реєстраційну документацію.

З 606 справ фонду Миколаївської ремісницької управи соціально-економічного розвитку міста стосується лише сім, які реконструюють функції міських органів самоврядування стосовно розвитку ремісництва та запису в цехи.

Справи фонду Миколаївської редакційної колегії тому “Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область” дозволяють з'ясувати методи роботи дослідників з джерелами при написанні нарисів, присвячених соціально-економічному розвитку міст останньої чверті XVIII – середини XIX століття.

Значно менша кількість матеріалів з соціально-економічної історії південноукраїнських міст останньої чверті XVIII – середини XIX століття представлена в Державному архіві Дніпропетровської області (ДАДО). В архіві зберігаються лише фрагменти фондів Катеринославського намісництва, Азовської та Новоросійської губерній і Катеринославського повіту. Усі матеріали 1775 – 1853 років зосереджені, переважно, у п'яти фондах. Загальна кількість справ з нашої тематики у цих фондах не перевищує сімдесяти.

За представництвом джерел з соціально-економічного розвитку міст Південної України певний інтерес становлять матеріали фондів Катеринославського губернського землеміра (Ф. 648), Катеринославської палати карного суду (Ф. 368), Новоросійської судової палати (Ф. 859), Катеринославської казенної суконної фабрики (Ф. 741), особистий фонд О. Дружиніної (Ф. 5794).

Зокрема у фонді Катеринославського губернського землеміра значну інформаційну цінність мають справи, які стосуються межування земельних дач міст.

Справи стосовно службових порушень чиновників міського магістрату зберігаються у фондах Катеринославської палати карного суду та Новоросійської судової палати.

У фонді Катеринославської казенної суконної мануфактури зосереджені переважно матеріали, що стосуються діяльності цього промислового закладу. Справи фонду розподіляються на такі групи: а) списки робітників; б) відомості про прибутки, кількість виробленої продукції, продаж товарів у магазинах; в) рапорти та листування директорів. Крім того, у фонді знаходяться документи, що стосуються панчішної фабрики Катеринослава.

Особисте листування, що зберігається у фонді О. Дружиніної, дозволяє з'ясувати питання випрацювання дослідницею методів роботи з джерелами з історії Катеринославської суконної мануфактури.

У Державному архіві Запорізької області (ДАЗО) фрагменти окремих комплексів джерел міських установ представлені у фондах Олександрівської ратуші (Ф. 1), Олександрівського повітового казначейства (Ф. 12), Олександрівського (Ф. 230), Мелітопольського (Ф. 262), Бердянського (Ф. 263), Катеринославського (Ф. 264) та Маріупольського (Ф. 266) повітових землемірів.

Справи фонду Олександрівської ратуші представлені документами, які стосуються запису до стану мешканців міста, розвитку торгівлі. Особливо цінними є справи стосовно майнового стану купців, а саме — щорічне оголошення купецьких капіталів.

Документи фонду Олександрівського повітового казначейства, яке було відкрите в місті в 1806 році, можна умовно поділити на три групи: а) ділове листування казначейства з державними установами та приватними особами; б) журнали реєстрації вхідної і вихідної кореспонденції; в) матеріали ревізій. Особливу цінність представляють укази

губернаторського правління і Катеринославської казенної палати, які регулювали діяльність органів самоврядування та процес заселення міста.

Наявністю фрагментів комплексів джерел із соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст характеризуються фонди Державного архіву міста Севастополя. Саме для цього міського архіву в системі архівних установ України зроблене виключення: тут зберігаються передані з тоді ще Кримського обласного державного архіву (тепер — ДААРК) комплекси цінних документів кінця XVIII – XIX століття. Так, справи фонду Балаклавського Георгіївського чоловічого монастиря (Ф. 20), більшість з яких становить реєстраційна документація, вміщують надіслані до Балаклави сенатські укази, які регулювали окремі аспекти господарського розвитку міста. Документи архіву дозволяють точніше реконструювати рух фондування джерел із соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст останньої чверті XVIII ст. – середини XIX ст.

Ордери Г. Потьомкіна, копії іменних та сенатських указів, надіслані до південноукраїнського регіону, зберігаються у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Частина ордерів на початку XX ст. була видана О. Богумілом.

Матеріали з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття РДАДА знаходяться переважно у фонді Внутрішнього управління (Ф. 16). Основою фонду стали документи особистих канцелярій імператорів, документи Сенату та Державної Ради. Серед справ фонду виділяються: а) накази імператорів по управлінню півднем України; б) рапорти та донесення органів місцевої влади до центральних установ; в) рапорти та донесення різних осіб до органів державної влади в регіоні; г) статистичні відомості стосовно соціально-економічного розвитку фортець, міст, посадів і містечок; д) донесення та рапорти місцевої влади до похідної канцелярії Г. Потьомкіна.

Великим зібранням РДВІА є фонд Військового ученого архіву. Він з'явився у 1797 році за наказом Павла I, що зумовлювалось тогочасними військовими потребами. Всі державні установи повинні були надсилати сюди атласи, карти та описи. Таким чином, було утворено найбільше зібрання цього виду документів. У фонді, зокрема, зберігаються Опис Очаківської області де-Волана, атласи та описи до них Катеринославського намісництва 1784, 1793, 1795 та 1797 років, атлас і опис Вознесенського намісництва 1795 року, атлас Новоросійської губернії 1799 року. Вони мають велике значення для реконструкції соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст і є єдиним повним масовим комплексом подібного роду, що містить відомості про міста регіону.

У Російському державному історичному архіві (РДІА) матеріали з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття виявлені у фондах Канцелярії генерал-прокурора (Ф. 1374), Першого департаменту (Ф. 383), Канцелярії Синоду (Ф. 796), Державної експедиції для ревізії рахунків Сенату (Ф. 558), Департаменту мануфактур та внутрішньої торгівлі (Ф. 18). Особливе місце посідають звіти губернаторів та генерал-губернаторів південного краю, які виявлені нами у фондах Комітету міністрів (Ф. 1263), Ради міністрів (Ф. 1276), Ради міністра внутрішніх справ (Ф. 1281), Канцелярії міністра внутрішніх справ (Ф. 1282), Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ (Ф. 1284), Департаменту поліції (Ф. 1286), Власної його імператорської величності канцелярії (Ф. 1409) та Статичного комітету (Ф. 1290).

У фонді Канцелярії генерал-прокурора зосереджені: 1) укази вищих органів влади; 2) звіти губернаторів; 3) міжвідомче листування.

Серед матеріалів фонду Першого департаменту виявлені укази вищих органів влади, що стосуються південноукраїнських міст, статистичні відомості відносно внутрішньої торгівлі та промислового розвитку міст першої половини XIX століття.

У фонді Канцелярії Синоду особливу цінність представляють відомості із списками населених пунктів, які були передані в 1776 р. до складу Слов'янської та Херсонської єпархії, тобто знаходились у межах Новоросійської та Азовської губерній.

Матеріали Державної експедиції для ревізії рахунків Сенату представлені: а) розпорядженнями про пільги міському населенню міст південного краю; б) відомостями

про кількісний склад та обсяги податків міських верств населення Південної України: міщанства, купецтва; в) відомостями про земельну власність південних міст; г) донесеннями та наказами про передачу на відкуп міського майна; д) відомостями про накладення штрафів на міське населення.

Значним представництвом матеріалів відзначаються фонди Міністерства фінансів, зокрема фонд Департаменту мануфактур та внутрішньої торгівлі. Комплекси документів фонду відрізняються як за походженням, так і видовою належністю. Особливо цінним уявляється корпус матеріалів щодо міської торгівлі, який складають: а) відомості за 1804 – 1852 роки про ярмаркову торгівлю у містах (термін та дати проведення, обсяги привезеного товару, обсяги реалізованого товару, кількість присутніх на кожному ярмарку торговців, перелік предметів торгівлі, географію товарів і торговців); б) відомості про стягнення з купецтва відсотків з оголошеного капіталу; в) відомості про видачі торговельної позики міському населенню південного краю; г) накази про утворення ратуш у містах південного краю; д) донесення та рапорти про створення у містах торговельних товариств; е) листування адміністративних інституцій та керівників південного краю про створення у містах бірж; ж) розпорядження про заборону окремим соціальним та етнічним групам вести торгівлю у містах південного краю.

Особливо слід виділити узагальнюючі відомості про ярмаркову торгівлю міст Південної України. На сьогодні виявлено такі відомості за 1804, 1808, 1817, 1819, 1852 роки (справи 129, 130, 155, 206, 212, 226, 314, 446) у фонді Департаменту мануфактур та внутрішньої торгівлі.

Таким чином, фонди центральних та вищих органів влади архівосховищ України та Росії представлені переважно розпорядчою, законодавчою та установчою документацією цих органів влади, а також чисельною звітною регламентованою документацією місцевих органів влади південного краю, що надходила до цих установ.

Внаслідок діяльності місцевих установ сформувалися фонди вітчизняних архівосховищ. Обласні архіви колишніх губернських міст на сьогодні мають переважно лише фрагменти фондів губернських канцелярій, правлінь, межових експедицій, казенних палат, органів міського самоврядування, які доповнюються матеріалами особистих фондів і колекцій. Цілісні комплекси документів зберігаються у фонді Херсонської (Новоросійської) губернської креслярні ДАХО, фондах Канцелярії Миколаївського військового губернатора, Будівництва міста Миколаєва ДАМО, фондах органів міського самоврядування ДААРК і фонді Олександрівської ратуші ІР НБУ.

В архівосховищах Москви та Петербурга відклались переважно комплекси документів центральних органів влади, які взаємодіяли з місцевою владою в питаннях, що стосувались соціально-економічного розвитку південноукраїнських міст.

Перспективи подальших джерелознавчих студій присвячених вивченню соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX століття полягають у з'ясуванні інформативних можливостей писемних джерел.